

به نام خداوند جان آفرین
حکیم سخن در زبان آفرین

شرح موضوعی
مناظرات امام فخر رازی
در سرزمین‌های ماوراء النهر
(ده مناظره اول)

تالیف

دکتر زهره توازیانی

استاد دانشگاه الزهرا

بر اساس نسخه‌ای از:

تحقیق دکتر فتح‌الله خلیف

فوق لیسانس ادبیات از دانشگاه اسکندریه

دکترای فلسفه دانشگاه کمبریج

مدرس فلسفه در دانشگاه اسکندریه و دانشگاه عربی بیروت

بهار

۱۴۰۳

سرشناسه	: زهره، توأزیانی، ۱۳۳۸ -
عنوان قراردادی	: مناظرات فخرالدین الرازی فی بلاد ماوراءالنهر - فارسی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	: شرح موضوعی مناظرات امام فخر رازی در سرزمین‌های ماوراءالنهر (ده مناظره اول) / تألیف زهره توأزیانی؛ بر اساس نسخه‌ای از تحقیق فتح‌الله خلیف؛ ویراستار ادبی زهرا شهریاری.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه الزهراء، ۱۴۰۳.
مشخصات ناھری	: ۱۵۵ص: جلد.
شابک	: 978-622-8126-23-4
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: ص.ع. به انگلیسی: Zohreh Tavaziani. A thematic explanation of imam Fakhr al-razi's debates in the Mavara al-nahr territories (the first debates ten).
یادداشت	: کتاب حاضر شرحی بر برگزیده‌ای از کتاب "مناظرات فخرالدین الرازی فی بلاد ماوراءالنهر" اثر محمدبن عمر فخر رازی است
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۴ - ۱۴۷.
موضوع	: فخر رازی، محمدبن عمر، ۵۲۴ - ۶۰۶ق. - - مناظره‌ها
موضوع	: Fakhruddin Al-Razi, 1149-1209 -- *Debates
موضوع	: فخر رازی، محمدبن عمر، ۵۲۴ - ۶۰۶ق. . مناظرات فخرالدین الرازی فی بلاد ماوراءالنهر - - نقد و تفسیر
موضوع	: اهل سنت - - دفاعیه‌ها
موضوع	: Sunnites -- Apologetic works
موضوع	: اهل سنت - - رویه‌ها
موضوع	: Sunnites -- Controversial literature
موضوع	: فلسفه اسلامی - - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: Islamic philosophy -- Early works to 20th century
شناسه افزوده	: خلیف، فتح‌الله
شناسه افزوده	: Kholeif, Fathalla
شناسه افزوده	: فخر رازی، محمدبن عمر، ۵۲۴ - ۶۰۶ق. . مناظرات فخرالدین الرازی فی بلاد ماوراءالنهر. شرح
شناسه افزوده	: دانشگاه الزهراء
شناسه افزوده	: University Alzahra
رده بندی کنگره	: BP ۲۰۵/۳
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۵۲۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۶۵۶۲۸۸
اطلاعات رگرود	: فیبا
کتابشناسی	

شرح موضوعی مناظرات امام فخر رازی، در سرزمین‌های ماوراءالنهر (ده مناظره اول)

تألیف: دکتر زهره توأزیانی

انتشارات: دانشگاه الزهرا

ویراستار ادبی: زهرا شهریاری

صفحه آرای: مرضیه الهدادی

طراح جلد: مرضیه الهدادی

چاپ و صحافی: دیجیتال همکلاسی

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۲۰۰

شابک: 978-622-8126-23-4

قیمت: ۲۶۰۰۰۰ تومان

سال نشر: بهار ۱۴۰۳

شماره تماس واحد فروش: ۰۲۱۸۸۰۴۸۹۳۴ - ۰۲۱۸۵۶۹۲۸۳۹

سامانه الکترونیکی: <https://book.alzahra.ac.ir>

فروش کتاب الکترونیک (ebook): <https://mybooket.com>

کلیه حقوق معنوی و مادی این اثر در جلسه ۱۸۵ شورای انتشارات دانشگاه مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۰۳ به تصویب رسید.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۱
مقدمه.....	۳
معرفی شخصیت امام فخر رازی	۳
ملاحظات دکتر فتح الله خلیف بر نسخه مورد استفاده در این شرح	۸
۱- مناظره اول: مسأله بیع مغبون و وکالت در آن.....	۱۰
۱-۱ مقدمه.....	۱۰
۲-۱ ترجمه مسأله اول	۱۱
۳-۱ شرح موضوعی مسأله اول.....	۱۶
۲- مناظره دوم: مسأله «رویت» و «حال»	۲۸
۱-۲ مقدمه.....	۲۸
۲-۲ ترجمه مسأله دوم.....	۲۹
۳-۲ شرح موضوعی مسأله دوم	۳۱
۳- مناظره سوم: مسأله خلق و مخلوق	۳۹
۱-۳ مقدمه.....	۳۹
۲-۳ ترجمه مسأله سوم	۴۰
۳-۳ شرح موضوعی مسأله سوم.....	۴۳
۴- مناظره چهارم: مسأله تکوین و تخلیق و چگونگی آن.....	۵۲
۱-۴ مقدمه.....	۵۲
۲-۴ ترجمه مسأله چهارم.....	۵۳
۳-۴ شرح موضوعی مسأله چهارم	۵۴
۵- مناظره پنجم: مسأله بقا و نسبت آن با ذات باری (تعالی).....	۶۳
۱-۵ مقدمه.....	۶۳

عنوان	صفحه
۲-۵ ترجمه مسأله پنجم.....	۶۴
۳-۵ شرح موضوعی مسأله پنجم.....	۶۵
۶- مناظره ششم: مسأله تعلیل حکم بر مصالح و مفاصد و بر اوصاف در قیاس.....	۷۴
۱-۶ مقدمه.....	۷۴
۲-۶ ترجمه مسأله ششم.....	۷۵
۳-۶ شرح موضوعی مسأله ششم.....	۷۷
۷- مناظره هفتم: مسأله قیاس (اصل و فرع).....	۸۵
۱-۷ مقدمه.....	۸۵
۲-۷ ترجمه مسأله هفتم.....	۸۶
۳-۷ شرح موضوعی مسأله هفتم.....	۸۸
۸- مناظره هشتم: مسأله حجیت قیاس.....	۹۵
۱-۸ مقدمه.....	۹۵
۲-۸ ترجمه مسأله هشتم.....	۹۶
۳-۸ شرح موضوعی مسأله هشتم.....	۹۸
۹- مناظره نهم: مسأله علم احکام نجوم.....	۱۰۴
۱-۹ مقدمه.....	۱۰۴
۲-۹ ترجمه مسأله نهم.....	۱۰۵
۳-۹ شرح موضوعی مسأله نهم.....	۱۰۹
۱۰- مناظره دهم: مسأله بسندگی عقل در شناخت حق.....	۱۲۴
۱-۱۰ مقدمه.....	۱۲۴
۲-۱۰ ترجمه مسأله دهم.....	۱۲۵
۳-۱۰ شرح موضوعی مسأله دهم.....	۱۲۷
جدول مکان، موضوع و اشخاص مورد مناظره.....	۱۴۳
فهرست منابع.....	۱۴۴

پیشگفتار

اینجانب که توفیق ترجمه کتاب «مناظرات فخر رازی» را یافته‌ام، علاوه بر رسالتی که همیشه در راستای شناساندن مفاخر فرهنگی جامعه خود، در خویش احساس کرده و می‌کنم، شخصیت خاص و ذوابعاد امام فخر رازی و توفیق زاده‌شدن در شهری که او هم در آن زاده شده، علاقه‌ام را مضاعف نموده است. همیشه به خود بالیده‌ام که زاده و ساکن شهری بوده‌ام که پر از رازی‌های نامداری همچون فخر رازی، محمد بن زکریای رازی، ابوالفتوح رازی، ابن مسکویه رازی، صوفی عبدالرحمن رازی و... بوده است. بنابراین هنگامی که همکار ارجمندم، جناب آقای دکتر حجت‌الله جوانی، کتاب «مناظرات فخر رازی» را به بنده هدیه کردند، که از این بابت هم از ایشان بسیار سپاسگزارم، خواندن آن کتاب مرا مشغوف ساخت. ابتدا تصمیم به ترجمه آن گرفتم و پس از آنکه کل کتاب را ترجمه کردم، متوجه شدم شخص دیگری سال‌ها پیش آن را ترجمه کرده است. بنابراین تصمیم گرفتم به رسم ادای دین، کاری جدید روی آن انجام دهم. از این رو، عزم جزم کردم تا این کتاب ارزشمند را شرح موضوعی کنم که از رهگذر آن طالبان علم و فلسفه و کلام و فقه تا حدودی با شخصیت این عالم برجسته و فخر فرهنگی ما آشنا شوند. از آنجایی که احساس کردم حجم شرح موضوعی آن زیاد می‌شود، تصمیم گرفتم از مجموعه شانزده مناظره‌ای که امام فخر در بلاد ماوراءالنهر با فقهاء و علمای آنجا انجام داده است، آن را در دو جلد، تنظیم نمایم که در یکی از آن‌ها به ده مناظره اول پرداخته و در جلد بعدی، به حول و قوه الهی به شش مناظره دیگر بپردازم.

شایان ذکر است که بعد از اتمام ترجمه توسط اینجانب، به ترجمه آن که توسط فاضل محترم جناب آقای دکتر یوسف فضایی صورت گرفته بود، نگاهی انداختم و مقابله‌ای هم صورت دادم. آنچه ترجمه اینجانب را از ترجمه ایشان متمایز می‌سازد این است که بنده در ترجمه بسیار تلاش کرده‌ام که مقید به متن باشم و تا جای ممکن از نقل به مضمون بپرهیزم، اما در کار مترجم محترم گاهی نقل به مضمون هم یافت می‌شود. در مواردی هم از ترجمه بعضی از عبارات عبور کرده‌اند؛ هرچند در مجموع، تلاش‌شان درخور تقدیر است.

در مورد شرح موضوعی نیز، تذکر این مطلب ضروری است که بگوییم این حقیر قصد اولی و بالذات خود را شرح و نه جرح متن مناظرات قرار داده‌ام و سعی‌ام بر این بوده که در قالب شرح، تصویر روشنی از بحث‌ها را در مناظرات امام فخر با شخصیت‌های معروف آن زمان در سرزمین‌های ماوراءالنهر، برای خوانندگان که عموماً دانشجویان فلسفه و فقه هستند، ارائه دهم. اذعان می‌کنم که شرح‌ها تماماً دیدگاه خودم بوده و از آنجا که این دیدگاه متکی بر اندیشه‌های برگرفته از مبانی کلامی، فلسفی، منطقی و فقهی مورد وثوقم بوده است، سعی کرده‌ام مساند خود از آن‌ها را هم ذکر کنم. بنابراین منابع مورد استفاده در این شرح، بیشتر منبع برای خود من، از حیث اتقان باوری است که بر اساس آن جرأت کرده‌ام تا سخن بزرگی همچون امام فخر

رازی را شرح کنم، نه صرفاً گردآوری و تدوین شروحي که این منابع در آن‌ها ذکر شده باشد؛ زیرا اساساً شرحی هم در این خصوص سراغ نداشته و ندارم که خواسته باشم در نقش تدوینگر آن‌ها ظاهر شوم.

این نوشته از نظر اینجانب شرح موضوعی مطلبی است که اصل آن موضوع از آن امام فخر در مناظرات خود با بزرگان ماوراءالنهر بوده و بنده حقیر توفیق این را داشته‌ام که به ذوق و سلیقه خود و با تکیه بر آموزه‌های فلسفی و کلامی و منطقی و فقهی و اصولی، کار کوچکی به پاس خدمات آن مرد بزرگ، به فرهنگ ایران زمین انجام دهم. امیدوارم که این کوشش ناچیز مقبول اهل علم و معرفت قرار گرفته و لغزش‌های احتمالی و ناخواسته مرا، چه در ترجمه و چه در شرح آن به‌عنوان هدیه به اینجانب، متذکر شوند.

والله هو المستعان

زهره توازینی

استاد گروه فلسفه و حکمت اسلامی دانشگاه الزهراء، تهران ایران؛

z.tavaziani@alzhara.ac.ir

بهار ۱۴۰۳